

Toen Aline me vroeg om een *Lekenpreek* voor de Alle-Dag-Kerk te houden, heb ik meteen ingestemd, niet in de laatste plaats omdat die preek in het Engelse kerkje op het Begijnhof zou plaatsvinden. Het onderwerp van mijn preek was ook een onderwerp waar mijn vader, de schrijver Rudy Kousbroek, veel over heeft geschreven. Mijn kennis van de bijbel is beperkt. Ik heb een grotendeels atheïstische opvoeding genoten. Toen mijn zus zich aansloot bij de Hare Krishna's, heb ik als kind mezelf meteen bekeerd tot dat geloof en bad ik elke middag voor de lunch tot Hare Krishna. Dat heeft niet lang geduurd. Mijn zus ontdekte heroïne en heeft daar nog jaren last van gehad. Ik had geen lust tot die vorm van zinsbegoocheling en op aanraden van mijn moeder besloot ik kunstenaar te worden.

Naarmate de deadline voor de lekenpreek naderde, voelde ik een steeds beklemmender spanning in mij opbouwen, zou ik het wel kunnen? Toen Aline me voorstelde om een preek van een voorganger, Maarten Vogelaar, bij te wonen, twee weken geleden, heb ik dat ook gedaan. Wat me opviel was hoe vaak het woord Jezus viel, en hoe iedereen in de kerk dat de normaalste zaak van de wereld leek te vinden. Daarna werd er veel gezongen.

Ik heb zelf twee liederen uitgekozen, die ik tijdens mijn vrije schooltijd voor koorzang heb moeten leren, de eerste *Flamme Empör* werd vooral in canon gezongen, het was mijn eerste kennismaking met zang en hoe dat zingen je in een staat van trance kan brengen. Later heb ik nog in de Doelen te Rotterdam tezamen met het Vrije Schoolkoor het *Requiem* van Gabriel Fauré gezongen. We sluiten af met een ander lied dat ik op de Vrije School leerde en nog vaak zing, als ik me in een ruimte bevind waarvan de akoestiek optimaal is: *Swing low, sweet chariot*. Dit is een gospel-lied uit 1860, dat vooral door tot slaaf gemaakten in Amerika veel werd gezongen.

Hebben dieren zelfbewustzijn?

Mensen zijn dieren die zich onderscheiden door zelfbewustzijn en zelfreflectie. De meeste dieren zijn wel bewust maar niet zelfbewust. Houd een spiegel bij uw huisdier en stel vast: ze zien niet zichzelf, maar

een dier dat op hen lijkt. De spiegeltest is een klassieke manier om daarachter te komen. Je brengt een merkteken aan op de kop van een dier, een chimpansee bijvoorbeeld. Daarna zet je hem voor de spiegel. Als de chimpansee denkt een soortgenootje in de spiegel te zien, zal hij het merkteken proberen weg te halen door zich naar de spiegel te richten. Als hij zichzelf herkent, zal de chimpansee het merkteken op zijn eigen kop proberen weg te halen. Dat laatste is precies wat er gebeurde, toen deze test voor het eerst werd uitgevoerd.

Daarnaast slagen ook dolfinnen en Aziatische olifanten voor de spiegeltest. Zelfs eksters herkennen zichzelf in de spiegel. Gaat zelfherkenning altijd samen met zelfbewustzijn? [Zelfherkenning](#) betekent dat je je een mentale voorstelling van jezelf kunt maken.

[Zelfbewustzijn](#) is het besef van een eigen identiteit en bestaan. Dat gaat samen met *Theory of Mind*: het inzicht dat jij de wereld misschien anders waarneemt dan iemand anders, en omgekeerd. Zelfbewustzijn heeft ook te maken met *zelfreflectie*: nadenken over ons gedrag en onze gedachten.

Sommige dieren hebben een vorm van zelfbewustzijn en kunnen daarom beter met de mens communiceren, helaas heeft het onderzoek naar dierlijk zelfbewustzijn nooit uitgewezen dat dieren in een of meerdere goden geloven.

Olifanten hebben wel rituelen in hun familiegroepen; als één der dieren gewond is, of gaat sterven. Maar ook deze rituelen blijken geen religieuze bijbetekenis te bevatten.

Het verschil tussen mens en dier is dat het zelfbewustzijn leidt tot [zelfreflectie](#), en die zelfreflectie is de basis van de gedachten, die gedachten zijn in de vorm van taal en schrift op anderen over te brengen. Dieren leven in een permanente realiteit; het begrip tijd is bij dieren onbekend.

Die permanente realiteit is gebaseerd op wat de dieren waarnemen: voedsel, natuur en vijanden. Mensen leefden oorspronkelijk ook in de permanente realiteit en misschien is dat wat men in de bijbel *de hof van Eden* noemt.

Zo zou de zondeval kunnen worden omschreven als de ontdekking van het zelfbewustzijn. De slang, die Adam en Eva de appel van de boom der kennis aan-

biedt, zou je kunnen interpreteren als de mens die voor het eerst zelfreflectie ontdekt.

De eerste beschavingen in de oudheid bestonden uit primitieve samenwerkingsverbanden, zoals het ruilen van goederen voor eten of kleding. Om die ruilhandel te registreren en om misbruik van de handel tegen te gaan ontstonden er **normen, waarden en wetten**.

Het schrift ontstond door de behoefte om de ruilhandel te registreren om misbruik tegen te gaan en de wetten te delen met het volk. Door het schrift ontstond fictie en door die fictie te geloven ontstond religie. De fictieve realiteit is door de eeuwen heen steeds dominanter geworden; geld, godsdienst en grenzen hebben onze wereld ingrijpend veranderd en vormgegeven.

In de Egyptische oudheid werden dieren aanbeden en waren de goden dieren, de karaktereigenschappen van die dieren werden overgenomen door de aanbidders in de hoop zo dicht bij de goden te staan.

Luisteren dieren naar muziek?

De meeste dieren horen wel muziek, maar luisteren of reageren er meestal niet op. Maar de Amerikaanse psycholoog Charles Snowdon ontdekte dat dieren wel degelijk muzikale capaciteiten beschikken; soms gaat een hond meejanken. Dat is niet vanwege de emotie die het bij hen zelf veroorzaakt, het gebeurt als reactie op de toonhoogte en het sentiment dat de muziek bij de baas oplevert.

Het onderzoek laat zien dat honden verschillende genres in menselijke muziek kunnen waarnemen. Ze vertonen bijvoorbeeld gedrag dat de suggestie wekt van ontspanning wanneer klassieke muziek wordt gedraaid en agitatie wanneer er heavy metal klinkt.

Hebben dieren een ziel en gaan dieren naar de hemel?

De mens en het dier hebben in mijn optiek geen ziel, maar binnen de kerk wordt daar anders over ge-

dacht. Maarten Luther was ervan overtuigd dat ook dieren de eeuwige zaligheid zullen verwerven: "Wees gerust, kleine hond, ook jij zult bij de Verrijzenis een gouden staart hebben."

De voormalige Paus Johannes Paulus II verklaarde dat dieren een ziel hebben, maar hij rept niet van onsterfelijkheid.

Gerard Reve vraagt zich af in zijn *'De vier brieven aan Rudi K.'* aan Kousbroek of deze ook gelooft dat "rooms-katholieke dieren van goed gedrag, mits ze niet te groot zijn, in de hemel allemaal prachtige kleertjes krijgen die hun heel mooi passen."

In zijn antwoord aan Gerard Reve schrijft Kousbroek: "Ik zou ongetwijfeld naar de hel moeten met mijn blasfemistische gevoelens over dieren (..) Als dat waar mocht zijn, dan weet ik nu al waar de verschrikking van de hel uit zou bestaan:(..) en vooral dat er geen dieren zijn, want die gaan natuurlijk allemaal naar de hemel. Of is er toch nog hoop (..) Zou het kunnen dat de dieren zich voor ons opofferen en eigener beweging met ons meegaan naar de hel?"

Volgens de Amerikaanse schrijfster Jean Holmes - auteur van de populaire studie *'Do Dogs Go to Heaven?'* (Gaan honden naar de hemel, 1999) - blijkt uit de Hebreeuwse grondtekst dat in de Bijbel aan dieren, net als aan mensen, een onsterfelijke ziel wordt toegeschreven. Ze verwijst daarbij naar Prediker, 3: 19: *'Want beiden – mens en dier – hebben dezelfde ruach'*, een Hebreeuws woord dat zowel adem als geest betekent.

Geloven dieren in god?

Op basis van het voorgaande kan ik concluderen dat sommige dieren, zoals de mens, vatbaar zijn voor het geloven in iets. Bij de meeste dieren echter kan ik geen scheppingsdrang of zoeken naar contact met het hogere bespeuren. Wat wel opvalt is, dat alle dieren behoefte hebben aan liefde.

Bronnen

- Desmond Morris: *The naked ape*
- De Amerikaanse psycholoog Gordon Gallup bedacht de spiegelproef in 1970.
- Hans van Dyck: *Psyche en brein, dieren en spiegels*
- Yuval Nuval Hariri: *Wat verklaart de opkomst van de mens?*
- Charles Snowdon, dierenpsycholoog universiteit van Wisconsin-Madison, Deborah Wells, psychologe aan Queen's University Belfast, Isabelle Oostendorp: *Dieren en muziek* PiepVandaag
- Ton Crijnen: *Kwispelen in de hemel* Trouw
- Gerard Reve: *Van violet en de dood*
- Rudy Kousbroek: *Anathema's, Het Meisjeseland*
- Maarten Keulemans: *Grote vragen* in VK
- Max Pam: column VK